

Kunskapsöversikt för kulturmiljö och vattenförvaltning

Kullen 94/95

Skåne län

Delrapport inom Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt

Arbetsmaterial September 2014

Vi över Kullahalvöns kulturlandskap. Foto Länsstyrelsen Skåne.

Översiktskarta Södra Östersjöns vattendistrikt

1	INLEDNING	5
1.1	Avrinningsområdet	6
1.2	Kulturlandskapet	6
1.3	Skånska landsbygdsprogrammet	7
1.4	Vattnets kulturhistoriska betydelse	8
1.5	Vattenförvaltning	9
1.5.1	Ekologisk status	9
2	KUNSKAPSLÄGET KULTURMILJÖ M.M.	9
2.1	Internationella och nationella intressen	9
2.1.1	Natur- och kulturvattendrag	9
2.1.2	Nationellt särskilt värdefulla eller värdefulla vattendrag	10
2.1.3	Riksintressen	10
2.1.4	Natura 2000	12
2.1.5	Naturresevat	13
2.1.6	Kulturresevat	14
2.2	Kulturmiljöprogram och inventeringar	14
2.2.1	Fornlämningar (FMIS)	14
2.2.2	Byggnadsminnen (BBR)	15
2.2.3	Kyrkor (BBR)	15
2.2.4	Broar	15
2.2.5	Regionalt kulturmiljöprogram	15
2.2.6	Svenskt dammregister	16
2.2.7	Dikningsföretag och historiska våtmarker	17
2.2.8	Vattenkvarnar	17
2.2.9	Ängsbevattning	17
2.2.10	Övrigt	18
2.3	Särskilda ansvarsmiljöer	18
3	KUNSKAPSUPPBYGGNAD VATTENFÖRVALTNING – KULTURMILJÖ	18
4	REFERENSER	19
	Bilaga 1 Korta beskrivningar av kunskaps/planeringsunderlag	20

Kartbilagor

Kartbilaga 1 Översiktskarta

Kartbilaga 2 Ekologisk status

Kartbilaga 3 Riksintressen

Kartbilaga 4 Natura 2000, naturreservat och kulturresevat

Kartbilaga 5 FMIS, BBR och kulturmiljöprogram

Kartbilaga 6 Dikningsföretag och historiska våtmarker

Kartbilaga 7 Vattenkvarnar och ängsbevatning

Viktig information till läsaren

Denna rapport har tagits fram inom delprojekt 2 för Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt, och i enlighet med den metod som presenteras i ”Förstudie. Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt” (Dedering 2011, Länsstyrelsen Kalmar län). Syftet med översikterna är att redovisa kunskapsläget per huvudavrinningsområde/kustområde samt föreslå prioritering av fortsatt kunskapsbyggnad för kulturmiljön, dels i förhållande till vattenförvaltningens åtgärder, dels för kulturmiljövårdens egna behov. För mer information hänvisas till förstudien.

Observera att det för flera avrinningsområden kan finnas kunskapsunderlag som är gammalt och/eller behäftat med brister. Informationen kan därför vara inaktuell.

Rapporten är ett arbetsmaterial och har tagits fram av antikvarie Jakob Marktorp Länsstyrelsen i Kronobergs län, i samarbete med Länsstyrelsen Skåne.

1 INLEDNING

Denna sammanställning har gjorts av Jakob Marktorp, antikvarie vid Länsstyrelsen i Kronobergs län. Synpunkter på rapporten har lämnats av Thomas Romberg, länsantikvarie vid Länsstyrelsen Skåne och Vibeke Lirås vid vattenfunktionen Länsstyrelsen Skåne. ”Egna kommentarer” i texten nedan är författarens egna kommentarer och tillägg.

Syftet med denna kunskapsöversikt är att läsaren utifrån befintligt kunskapsmaterial ska få en inblick i de kulturmiljöer som ligger i anslutning till vatten. Syftet är alltså inte att göra en heltäckande utredning eller diskussion kring de kulturmiljöer som finns. Under ”Kunskapsuppbyggnad” utreds var och i vilka ämnesområden kunskapsuppbyggnad är nödvändig för att kulturmiljö i framtiden ska kunna föra en diskussion kring vattenvårdsåtgärder.

Metoden innebär att författaren behandlar förutbestämt material och försöker lyfta de källor som behandlar kulturhistoriskt intressanta anläggningar och händelser vid vatten. Detta är kulturmiljöer som skulle kunna vara aktuella för vattenvårdsåtgärder. Exempel på material som behandlas är: riksintressen för kulturmiljövården, regionala och kommunala kulturmiljöprogram, fornminnesregistret och inventeringar. Metoden medför således att kunskapsläget redovisas och var kunskapsuppbyggnad är nödvändig för kulturmiljö i relation till vattenförvaltning.

Vid vissa vattendrag är det kulturhistoriska kunskapsläget mycket dåligt. Det är därför svårt att avgöra vilka kulturmiljöer som är ”mest värdefulla”. Då kulturmiljölagen ändrades vid årsskiftet 2014 infördes en tidsgräns som begränsar det allmänna skyddet av fornlämningar. En lämning som kan antas ha tillkommit år 1850 eller senare omfattas inte av det allmänna

skyddet för fornlämningar. Förutom gällande lagstiftning inverkar flera andra värderingsgrunder såsom sällsynthet, representativitet, ålder mm. Lämningarna utgör hela kulturmiljöer som gör att värderingar av enskilda lämningar måste göras efter platsens och vattendragets kulturhistoriska sammanhang. Det är dock svårt att göra sådana bedömningar endast utifrån det material som sammanställs i denna kunskapsöversikt. Bara för att en kulturmiljö inte finns med i den här kunskapsöversikten betyder det inte att den inte finns eller inte har något kulturhistoriskt värde.

1.1 Avrinningsområdet

Kartbilaga 1 Översiktskarta

Avrinningsområdet utgörs av en halvö som i norr gränsar till Skälderviken och i väster till Öresund. Kullaberg reser sig ur havet till en höjd på 150 meter över havet och sluttar sedan över ett mjukt kuperat landskap sakta ner mot slätten som tar vid i söder. I nordväst karakteriseras området av ett svårtillgängligt kustlandskap med kraftiga klippor, branta stup, grottor, och klapperstensfält. Här finns ett av Skånes mest besökta turist- och rekreationsmål ”Kullabergs naturreservat”. Intensivt jordbruk dominerar markanvändningen i övrigt. I öster tar Ängelholmslätten vid och i norr Vegeåns mynning (Västerhavets vattendistrikt). I söder gränsar området mot Råån. Bebyggelsen är främst koncentrerad till kusterna med Höganäs och Helsingborg som största tätorter.

Området domineras av läckagekänsliga jordar i form av lerfria moräner, sand och glaciala sediment. Skälderviken dit större delen av området avvattnas räknas som mycket övergödningskänslig. Jordbruket har en betydande omfattning i området med en relativt stor andel läckagekänsliga grödor som potatis och köksväxter men andelen betesmark är förhållandevis hög och djurtätheten relativt låg vilket gör att belastningen av växtnäring från jordbruket stannar på en medelhög nivå. Även bekämpningsmedelsanvändningen bedöms utifrån omfattningen och inriktningen ligga på en för Skåne medelhög nivå. Det finns relativt mycket enskild bebyggelse inom området med enskilda avlopp. Stora delar av kuststräckan norr om Helsingborg är exploaterad. Två vattendragssträckor är vattenförekomster i området och dessa saknar helt någon form av kontinuerlig övervakning (Dobak & Östensson 2007).

1.2 Kulturlandskapet

Enligt indelningen i Sveriges nationalatlas, SNA (Helmfrid 1994), ligger Kullens huvudavrinningsområde helt inom en kulturlandskapsregion.

Nordvästskåne

Bjärehalvön och Kullaberg är markanta höjdstråk i ett övrigt platt område med hög uppodlingsgrad, högrationaliserat jordbruk med inslag av specialiteter som tidig potatis och drivhusodling. Den agrara bebyggelsen ligger relativt utspridd, ett ursprungligt drag i detta gamla ensädesområde. Urbana inslag finns i hamn- och industristaden Helsingborg som också är målpunkt för några av Sveriges viktigaste vägar inklusive knutpunkten där E4 och E6 sammanstrålar. Här dominerar vägarna landskapet. Öresundskusten är starkt urbaniserad och omfattar en hel del fritidsbebyggelse. Bland tätorterna märks forna gruvorter som Nyvång och

Åstorp. Mindre bokskogar förekommer i höjdlägen. Längs kusterna i norr och väster förekommer ännu betade strandängar (Helmfrid 1994).

1.3 Skånska landsbygdsprogrammet

Landskapet inom avrinningsområdet Kullen HARO 94/95 kan delas in i tre landskapstyper enligt det Skånska landsbygdsprogrammet (Reiter 2007).

Ängelholmsslätten (21)

I området finns en hel del fornlämningar, framför allt i kustnära lägen. Mest frekventa är högar från bronsåldern. Ängelholmsslätten domineras av några större gods. Äldst är Vegeholm och Kulla Gunnarstorp. Störst betydelse fick dock Ängeltofta som under framför allt tidigt 1800-tal genomförde ett radikalt skifte av sina marker. Flera farmer uppfördes och vid en redskapsfabrik tillverkades några av landets första jordbruksmaskiner. Ängeltofta hade också egen hamn vid Skepparkroken. Strukturen med huvudgård och farmer dominerar fortfarande slätten. Byarna ligger tämligen tätt i slättens periferi. De har då haft marker både på slätten och upp på åsen. Ett tydligt exempel på detta är byarna utefter vägen Munka-Ljungby –Förslöv. Framför allt under 1700- och 1800-talen var problemet med sanddrift utefter kusten omfattande. Det är i detta sammanhang Kronoskogen skall ses. I området finns många spår från brytningen av stenkol. Ett välkänt landmärke är t.ex. ”bunken” vid Nyvång, ett gruvsamhälle som dessutom har en intressant stadsplan. Höganäs framväxt skall också sättas i relation till gruvdriften. Här har också funnits flera tegelbruk. Under 1800-talets andra hälft byggdes järnvägsnätet ut. Flera stationssamhällen utvecklades ur gamla byar. Vid Öresundskusten kom flera fiskelägen att växa fram men även i Skälderviken förekommer fiskelägen. Dessa har idag vuxit till fritidsbyar med många sommarboende. Längs kusten växte också planerade fritidsområden. Området är expansivt, vilket tar sig uttryck i omfattande nybyggnation av bostäder och industrier men även utveckling av infrastrukturen (Reiter 2007).

Kullen (25)

Kullabergs grottor har utnyttjats av människor alltsedan äldre stenålder fram till våra dagar. Från och med bronsåldern befolkades området och vi kan se spår i form av stora gravhögar. Den struktur vi känner idag har, som i så många andra delar av Skåne, sina rötter i yngre järnålder och medeltid. Det fanns några byar och gårdar men det som framförallt dominerade hela Kullahalvön var Krapperups gods med rötter åtminstone från 1300-talet. Markerna var mindre lämpade för odling varför kreatursdrift på stora samfälliga betesmarker dominerade jordbruket under lång tid. Kulla fälad har varit ett begrepp in i modern tid. De ursprungliga fiskelägena i Mölle och Arild har hög ålder. En del fiskarstugor finns kvar men idag dominerar fritids- och rekreationsintressena. I båda orterna växte under sent 1800-tal fram hotell och fritidshus. Längst ut på Kullen ligger en fyr, som uppfördes år 1561. Men det har funnits föregångare på platsen sedan medeltiden. Även om området under ett drygt sekel varit föremål för omfattande utbyggnad av fritidshus och anläggningar för rekreation så ligger det fortfarande ”lite vid sidan av”. Det finns inte några storskaliga infrastrukturer eller motsvarande och inte heller har området ännu övergått till helårsboende för pendlare till regionens större städer (Reiter 2007).

Helsingborgsslätten (26)

Området omfattar större delen av sydvästra Skåne, en utpräglad slättbygd. Området har varit befolkat sedan lång tid. I dagens landskap kommer det främst till uttryck i mängden stora gravanläggningar. Nära kusten finns en del stenkammargravar från stenåldern och en bit in i landet, i höjdlägen, finns högar från bronsåldern. Jordbruket i området har mycket lång tradition och man kan redan under bronsåldern (ca 1500 f Kr) tala om ett tämligen öppet landskap även om den dominerande näringen var boskapsskötsel. De byar som etablerades under yngre järnålder var ofta tämligen stora och efter hand inriktade mot spannmålsodling.

Skiftena genomfördes i de flesta byar under 1800-talets första hälft. Eftersom byarna var relativt stora behövde många gårdar flytta ut på markerna. Karakteristiskt för landskapet idag är de glest spridda, tämligen stora gårdarna. Under de senaste decennierna har slätten utvecklats till en fullåkersbygd. Här och var på slätten finns också en del av lantbrukets industribyggnader kvar t.ex. mejerier och sockerbruk. Området har flera städer av varierande ålder och ursprung. Gemensamt för samtliga städer i området är att de är belägna på Skånes mest värdefulla (ur produktionssynpunkt) jordbruksmarker.

Infrastrukturen, främst järnvägen, gav upphov till nya samhällen. Under 1970- och 1980-talen byggdes många villor i förorter till de stora städerna. I sydvästra Skåne råder fortfarande ett kraftigt exploateringsstryck. Städer och tätorter expanderar ut på den omgivande åkermarken och infrastrukturen drar upp nya storskaliga linjer i landskapet. Det senaste decenniet har dessutom skalan på de nya anläggningarna ökat (Reiter 2007).

1.4 Vattnets kulturhistoriska betydelse

Vattnet har länge spelat en viktig roll för människan i Kullens avrinningsområde. I äldre tider var Kullen en egen ö skild från Skåne av Görslövsån som då var ett mindre havssund. Människan har dock genom sin närvaro förändrat och format landskapet omkring Kullen. Om detta vittnar exempelvis förhistoriska boplatser vid vattendragen. Vidare har de naturgeografiska förutsättningarna och det dramatiska klipplandskapet på vissa platser i avrinningsområdet varit avgörande för val av boplatser och för försvar. Exempelvis har Karl XII:s skans i Mölle ingått i 1700-talets försvarssystem av Öresundskusten. I avrinningsområdet har även den viktiga sjöfarts- och hamnstaden Helsingborg vuxit fram sedan 1000-talet.

I Kullens HARO ligger flera jordbruksenheter som historiskt har varit av stor betydelse för det agrara landskapets utveckling. Bland dem märks godsens Krapperup, Kulla Gunnarstorp och Sofiero slott. Stora markområden och vattendrag är numera starkt hydromorfologiskt förändrade i samband med markavvattning- och utdikning. Det finns även ängs- och betesmarker med lång kontinuitet av traditionsenlig störning där tillgången till vatten med all sannolikhet har varit av stor betydelse. Inte minst vid 1800-talets ängsbevattnade markområden.

Längs kusten ligger flera mindre fiskelägen, exempelvis Arild, Skäret, Nyhamnsläge och Lerhamn med karaktäristiska fiskarstugor och kaptensgårdar från sent 1700-1900-tal samt äldre hamnanläggningar. I badorterna Mölle och Arild finns välbevarat byggnadsbestånd från tiden kring sekelskiftet 1900. Vid Kullen uppfördes den första fyren redan år 1560.

1.5 Vattenförvaltning

Området utgörs till stor del av jordbruksbygd. Vattendragen är små och de flesta är kraftigt rätade och ligger bitvis i kulvert under mark. Sjöar saknas. De största miljöproblemen i vattendragen är övergödning, miljögifter, och fysisk förändring främst orsakad av jordbruksverksamhet. De små bäckarna används ofta flitigt för jordbruksbevattning under torrår vilket gör att flödena kan bli så låga att det negativt påverkar årnas växt- och djurliv.

Görslövsån avvattnar en stor del av Kullahalvön till Skälderviken. Kullabergs naturvärden är knutna till kustens klippor, de återskapade betade fäladsmarkerna längs kusten och skogen vid Kullaberg som speciellt i branterna har mycket hög artrikedom. Längs den västra kusten söder om Mölle förekommer strandbeten med höga naturvärden. Dessa är rika på typiska vindpinade buskage och i dammarna finner man bland annat klockgroda. Samtliga värdefulla områden längs kusten och Kullaberg är numera naturreservat och ingår i även i Natura 2000. I området har våtmarker anlagts och Görslövs mader vid Görslövsån har restaurerats (Dobak & Östensson 2007).

Inga biotopkarteringar eller motsvarande har hittats för något vattendrag i avrinningsområdet. Det bedrivs ingen kontinuerlig övervakning av vattendragen i avrinningsområdet.

1.5.1 Ekologisk status

Kartbilaga 2 Ekologisk status

Två vattendrag inom Kullen HARO är statusklassade. Observera att statusklassningen är preliminär och kan komma att ändras. Klassningen nedan är hämtad från VISS 2014-09-10.

Görslövsån

Görslövsån bedöms ha höjd ekologisk status från dålig till otillfredsställande. Bedömningen baseras på de biologiska kvalitetsfaktorerna fisk och påväxtalger-kiselalger (VISS 20140910).

Oderbäcken

Oderbäcken bedöms ha dålig ekologisk status. Bedömningen baseras på de biologiska kvalitetsfaktorerna fisk och påväxtalger-kiselalger (VISS 20140910).

2 KUNSKAPSLÄGET KULTURMILJÖ M.M.

2.1 Internationella och nationella intressen

2.1.1 Natur- och kulturvattendrag

Inget vattendrag inom Kullens avrinningsområde pekas ut som natur- och kulturvattendrag enligt Vattendragsutredningen (SOU 1996:155) *Omtankar om vattendrag*.

2.1.2 Nationellt särskilt värdefulla eller värdefulla vattendrag

Inget vattendrag är utpekad som särskilt värdefullt eller värdefullt enligt Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket eller Fiskeriverket.

2.1.3 Riksintressen

Kartbilaga 3 Riksintressen

2.1.3.1 Kulturmiljövård

Inom Kullens avrinningsområde ligger 5 riksintresseområden för kulturmiljövård.

Kullaberg [M1] (Brunnby sn)

Motivering:

Kustmiljö och *odlingslandskap* framvuxet ur det forna Kulla fälad med bosättningskontinuitet sedan förhistorisk tid med talrika bevarade *fornlämningsmiljöer* i ett variationsrikt landskap med *sockencentrum*, *bymiljöer*, *fiskelägen*, *badorter* och en av landets äldsta, mycket strategiskt belägen fyrplats. Ur främst fiskelägena har successivt samhällsbildningar vuxit fram från tiden sent 1800-tal till tidigt 1900-tal. Krapperups slott av medeltida ursprung och omgivande parker samt den av godsförvaltningen präglade bebyggelsen och odlingslandskapet. (*Kommunikationsmiljö, Slottsmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Fornlämningrikt område med välbevarade fornlämningar från i synnerhet brons- och järnålder i form av gravhögar, stensättningar och domarringar, välbevarat odlingslandskap, äldre vägnät och bevarade hägnadssystem samt allésystem. Brunnby medeltida kyrka och *sockencentrum* med skola, f.d. kommunalhus, tiondelada, prästgård och välbevarat äldre byggnadsbestånd. Den kringbyggda korsvirkesgården Himmelstorp, Björkeröds by med 1800-talsbebyggelse. Krapperups 1600-tals slott med välbevarad bebyggelse och tillhörande parker, vallgravar, stationshus, Bräcke holländarmölla och Vattenmöllan, änkesätet Kockenhus från 1900-talets början. Fiskelägena Arild, Skäret, Nyhamnsläge och Lerhamn med karaktäristiska fiskarstugor och kaptensgårdar från tiden sent 1700-1900-tal samt äldre hamnanläggningar. Badorterna Mölle och Arild med välbevarat byggnadsbestånd från tiden kring sekelskiftet 1900, Mölle och Arilds kapell. Kullens fyr från 1900-talets början med strategiskt läge på Kullabergs västra spets.

I området ingår även:

Karl XII:s skans i Mölle som ingått i 1700-talets försvarssystem av Öresundskusten (Riksantikvarieämbetet, RAÄ, 2013).

Höganäs [M3] (Höganäs sn)

Motivering:

Gruvmiljö och *brukssamhälle* som i bebyggelse och planering speglar den skånska stenkolsbrytningen sedan 1700-talets slut och den fortsatta industriella utvecklingen med manufaktur och keramisk industri samt det samhälle detta skapat. Centrum för ler- och stengodstillverkning i Sverige.

Uttryck för riksintresset:

Gruvtorget med omgivande välbevarad bebyggelse i Höganäs Övre. Planmönster och byggnader från 1700-talets slut till tidigt 1900-tal, som visar verksamheter och levnadsförhållanden vid bruket, bl.a. bruksgård, äldre apotek, lancasterskola, mejeri och bostadsbebyggelse för olika sociala skikt (RAÄ 2013).

Gamla Viken [M6] (Viken sn)

Motivering:

Kust- och *skepparsamhälle* med senmedeltida anor som utvecklats kring ett *fiskeläge* med stark anknytning till omgivande jordbruksbygd. *Badort* i mindre omfattning framvuxen fr.o.m. sekelskiftet 1900.

Uttryck för riksintresset:

Bevarat oregelbundet gatunät med välbevarad tät bebyggelse i form av enplanslängor i korsvirke och tegel från tiden sent 1700-tal till 1900-tal med tillhörande karaktäristiska trädgårdar. Skeppar- och kaptensgårdar - Paul Jönska gården - fiskarstugor, 1820-tals kyrka, kyrkogård. Sophiamöllan av holländartyp, torkplatser och välbevarad hamnanläggning samt delvis bevarad badortsbebyggelse och på stranden badhytter.

I området ingår även:

Lämningar efter Vikens skans som under 1700-talet ingått i Öresundskustens försvarssystem (RAÄ 2013).

Kulla Gunnarstorp - Allerum [M7] (Allerum sn)

Motivering:

Slottslandskap kring Kulla Gunnarstorps slott med monumental helhetsverkan och rikt inslag av fornlämningar, bevarat väg- och hägnadssystem i det forna Kulla fälad med flera gårdsanläggningar samt *kyrkby* vid ett vägmöte med karaktäristiska bebyggelsefunktioner som tydligt visar på en kyrkbys betydelse i det äldre agrarsamhället. (*Fornlämningssmiljö, Vägmiljö*).

Uttryck för riksintresset:

Väl hävdad och av stordrift präglad odlingslandskap med inslag av åkerholmar och strandängar, omfattande allé- och hägnadssystem, tydligt avläsbar gräns mot söder för det forna Kulla fälad, bronsåldershögar och utmed kusten sandstenshällar med sliprännor. Kulla Gunnarstorps båda slottsanläggningar med den senmedeltida borganläggningen med vallgrav som under 1800-talet byggts om i Christian IV-stil och det nya slottet från 1860-talet med tillhörande engelsk park, holländarmölla, välbevarad arbetar- och ekonomibebyggelse. Kristinelunds herrgård från 1800-talets mitt med tillhörande äldre bebyggelse. Allerums kyrkby med kyrka av medeltida ursprung som omgestaltats under 1700- och 1800-talen, prästgård och klockareboställe från 1700-talet med tillhörande stora trädgårdar, bankbyggnad, välbevarat äldre byggnadsbestånd, alléer och Beéns Park.

I området ingår även:

Domstens fiskeläge med enstaka bevarade fiskarstugor i form av korsvirkeslängor samt vid Djuramossa militära anläggningar från andra världskriget som ur militär och teknikhistorisk aspekt väl speglar Sveriges fasta kustförsvar under 1900-talet.

Helsingborg [M15]

Motivering:

A. *Hamn- och industristad*, med för sjöfart och försvar strategisk placering vid den smalaste delen av Öresund och med anor sedan tidigaste medeltid. Staden speglar de många utvecklingsskedena alltifrån den tidigmedeltida högstaden runt den kungliga borgen, den under högmedeltiden framvuxna lågstaden, 1600-talets befästningsstad till det sena 1800-talets och 1900-talets expansiva hamn- och industristad. (*Fästnings- och skansmiljö*).

B. *Institutionsmiljö* i form av S:ta Maria sjukhusområde - en väl sammanhållen sjukhusanläggning av unik social och arkitektonisk betydelse.

Uttryck för riksintresset:

A. "Kärnan" från 1300-talet, som utgjorde kärntornet i kungaborgen och andra lämningar av högstaden på landborgshöjden, kulturlager från tidig medeltid till stormaktstid, den välbevarade Mariakyrkan från 1300-talet. Lågstaden med gatunät som huvudsakligen växte ut under medeltidens senare del. Den småskaliga bebyggelsekaraktären med hus som spänner från medeltiden och framåt och där bara de offentliga byggnaderna tillåts bryta skalan. Lämningar och spår i gatunät och platsbildningar av 1600-talets befästningsstad. Spår av gamla vägsträckningar och gränslinjer i det som tidigare var stadens jordar runt den gamla stadskärnan och av den förindustriella stadens oplanerade utkantsbebyggelse utmed infartsvägarna.

Det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets stadsbyggande, med kompakta stenstadskvarter, boulevardstråk, platsbildningar, parker och offentliga byggnader. Den sedan 1800-talet successivt utbyggda hamnen och järnvägen med tillhörande byggnader som visar på funktionen som viktig hamn- och även järnvägsstad. Burgna villaområden, arbetarkvarter industrier och andra arbetsplatser som berättar om stadens sociala och funktionella skiktning. Uttryck för modernismens byggande som konserthuset, tullhuset vid Sundstorget, H55-utställningen, krematoriet samt olika bostadsområden. Den lokala byggnadstraditionen med mycket tegel och ljusst putsade och rikt ornamenterade fasader.

B. S:ta Maria - Helsingborgs hospital - komplett sjukhusanläggning i parkmiljö av arkitekten C Westman från 1917-1926 med kyrka och väl bevarat byggnadsbestånd i helsingborgstegel (RAÄ 2013).

2.1.3.2 Naturvården

Inom Kullens HARO ligger tre riksintresseområden för naturvården. Inget av områden lyfter dock några kulturhistoriska objektvärden kopplade till vatten.

Pålsjö – Domsten [N45]

Farhult – Görslövsån – Vegeåns mynning [N42]

Kullaberg [N43]

2.1.4 Natura 2000

Kartbilaga 4 Natura 2000, naturreservat och kulturresevat

Tabellen visar de Natura 2000-områden som ligger inom Kullens HARO.

ID	Namn	Natura 2000
SE0430079	Christinelund	SCI
SE0430151	Domsten-Viken	SCI
SE0430147	Jonstorp-Vegeåns mynning	SCI
SE0430092	Kullaberg	SCI & SPA
SE0430082	Möllehässle-Kullens havsbad	SCI
SE0430125	Skälderviken	SPA
SE0430099	Skäldervikens östra klippkust	SCI
SE0430142	Zackows mosse	SCI

2.1.5 Naturreservat

Kartbilaga 4 Natura 2000, naturreservat och kulturreservat

Tabellen visar de naturreservat som ligger i Kullens HARO.

Naturreservats ID	Namn	Kommun
2013009	Allerums mosse	Helsingborg
2041591	Bruces Skog	Helsingborg
2000980	Bölsåkra-Tranekärr	Höganäs
2001465	Christinelunds ädellövskogsreservat	Helsingborg
2001464	Domsten-Viken	Helsingborg
2030989	Grollegrund	Helsingborg
2004593	Görslövsåns mader	Höganäs
2042687	Jonstorp-Vegeåns mynning	Helsingborg, Höganäs
2001467	Kulla-Gunnarstorp	Helsingborg
2000981	Lunnabjär	Höganäs
2000977	Möllehässle	Höganäs
2000976	Nabben	Höganäs
2000979	Nyhamnsläge-Lerhamn	Höganäs
2000982	Nyhamnsläge-Strandbadens kuthedsreservat	Höganäs
2000983	Rönnen	Höganäs
2022830	Skäret	Höganäs
2000974	Strandhagen	Höganäs
2000989	Svedberga kulle	Helsingborg
2000988	Väsby strandmark	Höganäs
2000972	Västra Kullaberg	Höganäs
2000975	Östra Kullaberg	Höganäs

Nedan presenteras de naturreservat som lyfter kulturhistoriska värden med starkare koppling till vatten.

Allerums mosse

Naturreservatet är beläget inom ett tidigare stort sankområde. På 1700-talet var marken uppdelad på olika mosskiften där det bedrevs "torfmåsning" dvs torvbrytning. Reservatet som i vissa delar utgör en sista rest av detta mosseområde ligger inom den del som kallades "Toftängsmossen". Genom Toftängsmossen passerade Allerums markelags-torvmosseväg, vilken Larödsborna hade rätt att använda som kyrkstig, och än idag finns vägbanken kvar inom reservatsområdet (Länsstyrelsen Skåne 2014-09-11).

Bruces skog

I området finns tre märkegravar och fem våtmarker. En av våtmarkerna är belägen vid gränsen Oran. Två dikningsföretag finns inom det föreslagna området och de berör jordbruksmark och Vasatorps golfbana strax utanför området (Helsingborg stad 2012).

Christinelunds ädellövskogsreservat

I reservatet har en del av en gammal slätteräng restaurerats. Intill ängen hävdas ett lindskogsparti som skottskog, det vill säga med återkommande nedskärning av rot- och stubbskott. Skottskogsskärning syftade förr till att trygga traktens behov av vidjor och slånor för bl a stängsel och redskap. I övrigt sköts ädellövskogen genom försiktiga gallringar och självföryngring. Bete tillåts inom skogsområdets östra del.

Omgivningarna är rika på fornlämningar, och i den närmaste omgivningen finns spår efter tre stenåldersboplatser. I bäcken finns förhistoriska sliprännor, dvs rännor i sandsten som uppstått där man slipat stenyxor. Vid en gård i sydöstra delen av reservatet har det legat en kvarnanläggning och längre upp i ravinen kan man se lämningarna efter en kvarndamm (Länsstyrelsen Skåne 2014-09-11).

2.1.6 Kulturresevat

Inget kulturresevat ligger inom avrinningsområdet.

2.2 Kulturmiljöprogram och inventeringar

2.2.1 Fornlämningar (FMIS)

Kartbilaga 5 FMIS, BBR och kulturmiljöprogram

Tabellen visar de fornlämningar som ligger inom Kullens HARO och inom en buffert av 50 meter från fastighetskartans vattenskikt. De blåmarkerade lämningarna har starkare vattenanknytning än övriga.

Lämningstyp	Totalt	RAÄ - punkt	RAÄ - yta	RAÄ - linje
Boplats	24	2	22	
Borg	1		1	
Bro	2	1	1	
Byggnad annan	3	3		
Bytomt	9		9	
Depåfynd	1	1		
Fornlämningsliknande bildning	1	1		
Fossil åker	3		3	
Fyndplats	15	10	5	
Fyndsamling	1	1		
Färdväg	1			1
Hägnad	5			5
Hällristning	1	1		
Hög	3	3		
Minnesmärke	5	5		
Obestämbar	1	1		
Område med militär anläggning	3		3	
Sammanförda lämningar	1	1		

Stadslager	1		1	
Vägmärke	2	2		
Totalt	83	32	45	6

Bro (Helsingborg 120:1)

Stenvalvsbro, borttagen, av huggen sten 5 m l NÖ-SV och 7 m bred med ett slaget valv 3 m långt och 2.5 m h. Räcke av järnstänger. Borttagen och ersatt av betongbro (RAÅ FMIS 2014-09-15).

2.2.2 Byggnadsminnen (BBR)

Kartbilaga 5 FMIS, BBR och kulturmiljöprogram

Tabellen visar de byggnadsminnen som ligger inom Kullens HARO och som ligger inom en buffert av 100 meter från fastighetskartans vattenskikt.

Kommun	Byggnadsbeteckning	Namn	Uppfört år	Vattenanknytning
Höganäs	HÖGANÄS KRAPPERUP 19:1	Krapperups borg	1570	Slottet omges av en vallgrav
Helsingborg	HELSINGBORG VILLAN 1	Essenska huset	1847	Okänd
Helsingborg	HELSINGBORG GAMLA STADEN 8:2	Kärnan	1305	Okänd

2.2.3 Kyrkor (BBR)

Det finns inga kyrkor inom en buffert av 100 meter från fastighetskartans vattenskikt i Kullens HARO.

2.2.4 Broar

Kartbilaga 5 FMIS, BBR och kulturmiljöprogram

I Skånes regionala kulturmiljöprogram finns en utpekad bro inom Kullens HARO; bron vid Jonstorp – en stenvalvsbro uppförd år 1879.

Ingen bro är utpekad i Vägverkets nationella plan över bevarandevärda broar (Vägverket 2005).

2.2.5 Regionalt kulturmiljöprogram

Kartbilaga 5 FMIS, BBR och kulturmiljöprogram

De kommunala kulturmiljöprogrammen har valts att inte behandlas i Skånes kunskapsöversikter. Detta beror på att det inte finns kommunala kulturmiljöprogram i alla Skånes kommuner. Vidare är flera av de som finns inaktuella och av varierande kvalitet. Det regionala kulturmiljöprogrammet däremot berör samtliga kommuner och är kvalitetssäkrat av Länsstyrelsen.

Inom Kullens HARO ligger två utpekade områden i det regionala kulturmiljöprogrammet.

Kullaberg-Krapperup

En fyrplats fanns på Kullen redan 1560. Dagens fyr byggdes i gråsten under 1900-talets första år. Fyren blev elektrifierad 1937 och automatiserad 1979. Till anläggningen hör även välbevarade bostäder och trädgårdar. I Mölle kvarstår delar av den äldre fiskarbebyggelsen i form av brädfodrade längor. Från tidigt 1700-tal finns norr om hamnen rester av skansanläggningar av vilka Karl XII:s skansar är bäst bevarad. Mölle kapell byggdes på 1930-talet.

Nyhamnsläge växte fram under 1700-talet men fick sin egentliga expansion runt 1800-talet i samband med skeppsbyggeri och sjöfart. Vid sidan om dessa verksamheter var även fisket av betydelse. Den äldre bebyggelsen ligger utmed kusten, både närmast stranden och på ovansidan om byvägen. Centralt finns den viktiga hamnen (Länsstyrelsen Skåne 2014-09-15).

Helsingborg

Helsingborg har ett strategiskt läge där Öresund är som smalast. Avståndet till Helsingör på danska sidan är endast 4,5 kilometer. Läget har i äldre tid varit av största betydelse såväl ur fortifikatorisk som merkantil synvinkel. Staden omnämns för första gången 1086 i Knut den Heliges gåvobrev till Lunds domkyrka. Stadsplanen bär ännu spår efter den utbyggnad av befästningen som företogs omkring 1650. Bastioner och vallar var utlagda i ett stjärnformigt mönster, som idag är avläsbart genom Norra Vallgatans-Kopparmöllegatans-S:t Petersgatans-Östra Vallgatans sträckning.

Helsingborg har en av Skånes mest betydelsefulla hamnar, vilken utvecklades i takt med järnvägens utbyggnad. Den första hamnbassängen Centralhamnen, är från 1832. På 1860-talet invigdes det som idag motsvaras av Inre hamnen i Nordhamnen och Norra Hamnen anlades 1892. Hamnbygget var då landets första stora betongkonstruktion. Under 1900-talet utvidgades hamnen med Oceanhamnen 1923 och Sydhamnen 1962. Idag består hamnen av fyra olika delar, varav det senaste tillskottet, Västhamnen, invigdes 1985. Hamnen som upptas av cirka 6 kilometers kuststräcka består bland annat av bassänger, terminaler, magasin, siloanläggningar och lastnings- och lossningsanläggning (Länsstyrelsen Skåne 2014-09-15).

Skånelinjen

Bland de utpekade kulturmiljöstråken ligger försvarslinjen ”Skånelinjen” eller ”Per Albin-linjen” längs kuststräckan. Försvarslinjen började byggas år 1939 och är en unik företeelse som visar Skåne som gränsprovins. Skånelinjen sträckte sig från Båstad till Vieryd och skulle förhindra mindre båtar, sjöstridsvagnar och trupper att nå land (Länsstyrelsen Skåne 2014-09-15).

2.2.6 Svenskt dammregister

Ingen dammbyggnad är registrerad i SMHI Svenskt dammregister inom Kullens HARO.

2.2.7 Dikningsföretag och historiska våtmarker

Kartbilaga 6 Dikningsföretag och historiska våtmarker

En stor del av Kullen HARO är präglad av dikesföretag och markavvattning. Landskapet runt båda de statusklassadevattendragen Görslövsån och Oderbäcken är starkt hydromorfologiskt förändrat.

2.2.8 Vattenkvarnar

Kartbilaga 7 Vattenkvarnar och ängsbevattning

Jakob Marktorp genomförde år 2014 en byråmässig inventering av alla Skånes vattenkvarnar utifrån Skånska rekognosceringskartan.

Tabellen visar de vattenkvarnar som finns utmarkerade i Skånska rekognosceringskartan och som ligger inom Kullens HARO. Observera att kvarnnamnen kan vara inkorrekt, då namngivningen är gjord efter närmsta gård eller by.

Namn	Kommun	Socken	Referens
Rekekrokens kvarn	Höganäs	Jonstorp	Skånska rekognosceringskartan
Österlugnets mölla	Helsingborg	Helsingborg	Skånska rekognosceringskartan
Gåsebäcks mölla	Helsingborg	Helsingborg	Skånska rekognosceringskartan
Vattenmöllan	Höganäs	Brunnby	Skånska rekognosceringskartan
Görslövs mölla	Höganäs	Jonstorp	Skånska rekognosceringskartan
Svinebäcks mölla	Höganäs	Viken	Skånska rekognosceringskartan

Egen kommentar: Inga kvarnlämningar inom Kullens HARO finns registrerade i FMIS.

2.2.9 Ängsbevattning

Kartbilaga 7 Vattenkvarnar och ängsbevattning

Nils Wallin, adjunkt i landskapsvetenskap, har genomfört en byråmässig kartläggning av ängsbevattningens utbredning i Skånes socknar. Förekomsten som finns registrerad kommer från BiSOS 1865-1911 och utgör inte all ängsvattning utan endast den som rapporterades in till hushållningssällskapen under nämnda år. Man kan med andra ord se det som ett minimum av socknar där ängsvattning har förekommit i under andra hälften av 1800-talet och tidigt 1900-tal.

Läs mer om ängsvattning i Wallin, N. 2011. *Vatten gifver gräs – ängsvattning i Sverige i synnerhet Malmöhus län*, Höskolan Kristianstad 2011.

Tabellen visar i vilka socknar ängsbevattning har förekommit inom Kullens HARO.

Namn	Ängsbevattning
Allerum	Ja
Brunnby	Nej
Farhult	Ja
Fleninge	Nej

Helsingborg	Ja
Höganäs	Nej
Jonstorp	Nej
Kattarp	Nej
Strövelstorp	Ja
Viken	Nej
Välinge	Nej
Väsby	Nej

2.2.10 Övrigt

Det finns inget RAMSAR-område i avrinningsområdet.

2.3 Särskilda ansvarsmiljöer

- **De skånska sockerbruken**
Exempelvis Hasslarps sockerbruk.
- **De skånska slotten och herresätena**
Exempelvis Krapperup, Sofiero slott och Kulla Gunnarstorp.
- **Ängsbevattning**
I minst tre socknar inom Kullens HARO har ängsbevattning bedrivits.

3 KUNSKAPSUPPBYGGNAD VATTENFÖRVALTNING – KULTURMILJÖ

- Görslövsån och Oderbäcken är de enda statusklassade vattendragen i avrinningsområdet och bör därför prioriteras vid åtgärdsarbete och kunskapsuppbyggnad.
- Fördjupad kvarn- och såginventering och värdering. Finns några lämningar kvar efter de vattenkvarnar som visas i Skånska rekognosceringskartan? Utgör de vandringshinder?
- Fördjupad utredning kring ängsbevattningen i avrinningsområdet.
- Värdering av anläggningar efter markavvattnings- och dikesföretag.

4 REFERENSER

Litteratur

Dobak, R & Östensson, E. 2007. Miljöövervakning av vatten – tillstånd hos inlands-, kust- och grundvatten i Södra Östersjöns vattendistrikt. Södra Östersjöns vattendistrikt 2007:1.

Helmfrid, S. 1994. *Kulturlandskapet och bebyggelsen*. Sveriges Nationalatlas (SNA) 1994.

Helsingborg stad. 2012. *Naturreservat Bruces skog*.

Reiter, O. 2007. *Det Skånska landsbygdsprogrammet*. Länsstyrelsen Skåne 2007:10.

Riksantikvarieämbetet. 2013. *Riksintressen för kulturmiljövården – Skåne län (M)*. Dokument uppdaterat 2013-09-11.

SOU 1996:155. *Omtankar om vattendrag: ett nytt angreppssätt. Slutbetänkande av Vattendragsutredningen*. Stockholm.

Vägverket. 2005. *Nationell plan för bevarandevärda broar*. 2005:151.

Digitala

Länsstyrelsen Skåne. Naturreservatsbeskrivningar. Tillgänglig 2014-06-05, från:
<http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/djur-och-natur/skyddad-natur/naturreservat>

Länsstyrelsen Skåne. Särskilt värdefulla kulturmiljöer. Tillgänglig 2014-09-15, från:
<http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane>

Riksantikvarieämbetet. Bebyggelseregistret, BeBR. Tillgängligt 2014-06-10, från:
<http://www.bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/searchResult.raa?ts=1402391542910>

Riksantikvarieämbetet. Fornminnesregistret. Tillgängligt 2014-09-15, från:
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/>

Vatteninformationssystem Sverige, VISS. Tillgänglig 2014-06-03, från:
<http://www.viss.lansstyrelsen.se>

Bilaga 1 Korta beskrivningar av kunskaps/planeringsunderlag

Till läsaren

I listan nedan ges kortfattade beskrivningar av kunskaps-/planeringsunderlag som finns för hela landet och/eller som är gemensamma för eller finns i flera län, och som ingår i kunskapsöversikterna i Delprojekt 2 inom "Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för Södra Östersjöns vattendistrikt". Listan redovisar inte alla kunskapsunderlag. Historiska kartor är exempelvis ett grundläggande kunskapsunderlag för kulturmiljövården, men studier av sådana ingår inte i delprojekt 2 och beskrivs därför inte här. Innehållet under rubrikerna "Områden med skydd enligt lag eller konvention", "Planer och program med urval av objekt/miljöer", "Inventeringar" samt "Övrigt" har skrivits av Coco Dederling i november 2011, Länsstyrelsen Kalmar län, där arbets-, referens- och styrgrupp även bidragit med synpunkter. För de länsspecifika och/eller lokala kunskapsunderlagen svarar andra författare.

Förkortningar

Havs- och vattenmyndigheten
FV – Fiskeriverket
JV- Jordbruksverket
LST - Länsstyrelsen
NV - Naturvårdsverket
RAÄ - Riksantikvarieämbetet
VV – Vägverket

Områden med skydd enligt lag eller konvention

Världsarv - Ett världsarv är ett kulturminne eller naturminne som är så värdefullt att det är en angelägenhet för hela mänskligheten. Det är en plats, ort, miljö eller objekt som på ett alldeles unikt sätt vittnar om jordens och människans historia. Det är Unesco's Världsarvskommitté som beslutar om världsarv. Respektive lands regering kan nominera områden till den s.k. världsarvslistan. Den grundar sig på FN-organet Unescos konvention till skydd för världens natur- och kulturarv som Sverige undertecknade 1985.

Ramsarområden – Ramsarkonventionen är en internationell konvention för skydd av värdefulla våtmarker. Sverige har pekats ut ett antal internationellt värdefulla våtmarksområden, s.k. Ramsarområden, som landet har åtagit sig att bevara.

Riksintressen – Geografiska områden som är av nationell betydelse för en rad olika samhällsintressen kan, enligt miljöbalkens 3-4 kap., pekas ut som områden av riksintresse av respektive ansvarig central myndighet. Det kan exempelvis vara områden med naturvärden eller kulturmiljövården som är så ovanliga att de gör områdena viktiga för hela landet. Vid planering och prövning enligt en rad lagar ska dessa områden skyddas mot åtgärder som

påtagligt kan skada dem. I denna kunskapsöversikt redovisas eventuellt förekommande riksintressen för naturvård, kulturmiljövård, fiske och friluftsliv.

Natura 2000 - Natura 2000 är ett nätverk inom EU som verkar för att skydda och bevara den biologiska mångfalden. Natura 2000-områden är skyddade enl 4 och 7 kap. miljöbalken. Det finns särskilda bevarandeplaner för varje Natura 2000-område som beskriver områdets naturvärden, bevarandemål, hotbilder och behov av bevarandeåtgärder.

Natura 2000-arter – Arter som nödvändigtvis inte behöver finnas inom ett Natura 2000-område men som skyddas enl 4 och 7 kap. miljöbalken.

Nationalpark – Syftet med en nationalpark är, enligt miljöbalken (7 kap 2§), att ”bevara ett större sammanhängande område av viss landskapstyp i dess naturliga tillstånd eller i väsentligt oförändrat skick”. Staten äger all mark i en nationalpark. Regeringen beslutar efter riksdagens medgivande att bilda nationalparker. Naturvårdsverket har huvudansvar för planering och genomförande av nya nationalparker.

Naturresevat – Naturresevat bildas enligt miljöbalken (7 kap 4§) när det huvudsakliga skyddsmotivet är höga naturvärden, värdefulla områden för friluftslivet m.m. Både länsstyrelser och kommuner kan bilda naturresevat och naturresevaten är skyddade i enlighet med fastställda beslut och skötselplaner.

Kulturresevat - Kulturresevat bildas enligt miljöbalken (7 kap 9§) när det huvudsakliga skyddsmotivet är kulturhistoriska m.fl. värden. Både länsstyrelser och kommuner kan bilda kulturresevat och kulturresevat är skyddade i enlighet med fastställda beslut och skötselplaner. Det finns ännu så länge bara ett fåtal kulturresevat i Sverige.

Byggnadsminnen - Kulturhistoriskt värdefulla byggnader, miljöer och anläggningar kan förklaras som byggnadsminnen. Ärenden rörande enskilt ägda byggnadsminnen handläggs av Länsstyrelsen och skyddas enligt Kulturmiljölagens 3 kap. Statligt ägda byggnadsminnen skyddas enligt Förordning (1988:1229) om statliga byggnadsminnen m.m. och handläggs av Riksantikvarieämbetet.

Kyrkliga kulturminnen – Kyrkor, begravningsplatser m.m. som byggts före utgången av 1939 skyddas enligt kulturmiljölagens 4 kap. Tillståndsärenden rörande dessa kyrkor och anläggningar handläggs av Länsstyrelsen.

Fornlämningar och fornminnesregistret - Fornminnesregistret förvaltas av Riksantikvarieämbetet och innehåller information om fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar. Det bygger i huvudsak på inventeringar genomförda från 1937 till slutet av 1990-talet (olika i olika delar av landet). Registreringar har även gjorts/görs senare, dock i mindre skala. Fornminnesregistret uppdateras löpande. Fornlämningar kallas lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som tillkommit före år 1850. Lämningarna ska även ha tillkommit genom äldre tiders bruk och ha varit varaktigt övergivna. Fornlämningar är skyddade enligt Kulturmiljölagens 2 kapitel. Så kallade ”övrig kulturhistorisk lämning” har inte detta skydd, men omfattas av generella hänsynsbestämmelser i miljöbalken, i skogsvårdslagen (30§) och i kulturmiljölagens 1 kap. Det är länsstyrelsen som, från fall till fall, avgör om en lämning är fornlämning eller inte. Fornminnesregistret i digital form kallas

FMIS (fornminnesinformationssystem). Detta finns tillgängligt på Riksantikvarieämbetets hemsida genom söktjänsten Fornsök.

q-märkt bebyggelse i detaljplaner och områdesbestämmelser (digitalt skikt) - Genom detaljplaner och områdesbestämmelser kan kommunerna med stöd av Plan- och bygglagen (2010:900) utfärda skydd för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i form av skydds- och varsamhetsbestämmelser. Flera länsstyrelser har digitaliserat (och uppdaterar årligen) byggnader som omfattas av detta skydd, i syfte att följa upp i vilken utsträckning kommunerna arbetar aktivt med skyddet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer. Detta arbete utgör grunden för en indikator vars kortnamn är ”q-märkt” (Skyddade byggnader enligt plan- och bygglagen) på Miljömålsportalen, se www.miljomal.se.

Vattenförvaltning och EUs ramdirektiv för vatten – Syftet med EUs ramdirektiv för vatten är att skydda medlemsländernas vattenresurser och en grundtanke är att skapa en helhetssyn på Europas och de enskilda ländernas vattenresurser. I Sverige beslutade riksdagen och regeringen om nationell lagstiftning, vilket innebar en komplettering av miljöbalken och en särskild vattenförvaltningsförordning (SFS 2004:660) samt en organisation för den svenska vattenförvaltningen. Vattenförvaltningen omfattar grundvatten, sjöar, vattendrag och kustvatten och man arbetar utifrån vattnets egna gränser, de så kallade avrinningsområdena, som inte följer läns- eller kommungränser. Målsättningen med vattenförvaltningen är att allt inlands-, kust- och grundvatten ska ha god ekologisk och kemisk status år 2015. För att Sverige ska kunna nå målet krävs engagemang och nära samarbete mellan alla parter som påverkar vattnet inom ett visst avrinningsområde. Länsstyrelsen har en samordnande roll i vattenförvaltningsarbetet. Kunskaps- och planeringsunderlag uppdateras löpande och finns tillgängliga i VISS (Vatteninformationssystem Sverige), se <http://www.viss.lst.se/>.

Planer och program med urval av objekt/miljöer

Regionala kulturmiljöprogram - Regionala kulturmiljöprogram tas fram av länsstyrelsen och ska fungera som planeringsunderlag till länsstyrelser, kommuner, trafikverk och övriga fysiska planerare, med mera. De beskriver länets kulturhistoria och innehåller ofta ett urval av värdefulla kulturmiljöer. Programmen ska bland annat bidra till att säkerställa, levandegöra och utveckla länets kulturmiljöer.

Kommunala kulturmiljöprogram - Dessa tas fram av kommunerna och ska fungera som planeringsunderlag, t.ex. som stöd för prövning av bygglov, i detalj- eller översiktsplanering. I de kommunala kulturmiljöprogrammen beskrivs som regel vad som är värdefullt och karaktäristiskt inom kommunen. De innehåller ofta ett urval av värdefulla kulturmiljöer, ibland med någon form av indelning/klassificering av byggnader och miljöer. I bland annat Plan- och bygglagen finns generella hänsynsbestämmelser för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Nationellt särskilt värdefulla/värdefulla sjöar och vattendrag - Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet och Fiskeriverket har tillsammans med länsstyrelserna sammanställt nationellt värdefulla sötvattensområden sett utifrån natur-, kulturmiljö- respektive fiskesynpunkt. Områdena pekades ut 2006 i samband med framtagandet av en nationell strategi för skydd av särskilt värdefulla sjöar och vattendrag. Information om områdena finns

bland annat i databasen och karttjänsten Värdefulla Vatten (Naturvårdsverket). Arbetet skedde under stor tidpress och utifrån bristfälliga urvalsunderlag, varför en revidering är nödvändig.

”Kulturvattendrag” m.m. - På 1990-talet gjordes den så kallade Vattendragsutredningen (Omtankar om vattendrag SOU 1996:155). Bakgrunden var att se över skyddet för vattendrag enligt 3 kap. Naturresurslagen. Länsstyrelserna lämnade in förslag till Riksantikvarieämbetet respektive Naturvårdsverket som i sin tur lämnade förslag till Vattendragsutredningen. Därefter sållade Vattendragsutredningen ut ett antal vattendrag som borde skyddas med avseende på natur- och kulturmiljön respektive ”orördhet”.

”Elektriska vattenkraftverk: kulturhistoriskt värdefulla anläggningar 1891-1950” (Brunnström, Spade) - har getts ut av Riksantikvarieämbetet 1995. Det är resultatet av en nationell inventering och rapporten innehåller ett urval nationellt värdefulla anläggningar.

”Nationell plan för bevarandevärda broar” – har getts ut av Vägverket 2005 och innehåller ett urval med 121 st broar spridda över landet.

Regionala fiskevårdsplaner – Länsstyrelserna har tagit fram länsomfattande fiskevårdsplaner för att främja och vårda fiske och fiskebestånden.

Regionala bevarandeprogram för odlingslandskapet – Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet initierade 1991 ett arbete för att få länsstyrelserna att ta fram länsvisa bevarandeprogram för odlingslandskapets natur- och kulturmiljövården. Bevarandeprogrammen innehåller ett urval av värdefulla miljöer, fungerar bl.a. som planeringsunderlag och ser olika ut i olika län.

Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet - Naturvårdsverket i samarbete med länsstyrelserna och efter samråd med Riksantikvarieämbetet har på 1990-talet tagit fram en nationell bevarandeplan för odlingslandskapet. Urvalet av värdefulla helhetsmiljöer är inte komplett, bl.a. saknade kulturmiljövården tillräcklig kunskap för ett sådant urval (Naturvårdsverket 1997, Rapport 4815, Sveriges finaste odlingslandskap – Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet etapp 1, här finns även information om de regionala bevarandeprogrammen).

Inventeringar

Skog & Historia – Skog & Historia var ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen, och bedrevs regionalt tillsammans med Länsstyrelser, Länsarbetsnämnder och Läns museer. Det handlade bl.a. om kunskapsuppbyggnad om skogens kulturmiljöer/-lämningar. Inventeringarna inom Skog & Historia utfördes av anvisad personal, oftast under ledning av utbildade arkeologer. I vilken utsträckning Skog & Historia-inventeringar har genomförts varierar mellan olika län. Själva inventeringen är nu avslutad, och en stor del av resultatet finns samlat i Skogsstyrelsens digitala handläggningssystem ”Kotten”. Större delen av materialet har inte kvalitetssäkrats av arkeologer - det är ett arbete som pågår. De lämningar som kvalitetssäkrats och därefter förts över i Riksantikvarieämbetets Fornminnesinformationssystem (FMIS) har inte alltid tagits bort ur ”Kotten”, vilket innebär ett källkritiskt problem. Skog & Historia-registret får ändå ses som ett intressant tipsregister.

Biotopkartering av vattendrag – Metodiken för biotopkartering av vattendrag togs fram på Länsstyrelsen i Jönköping i början på 1990-talet och har sedan dess vidareutvecklats. Den används numera över hela landet och bygger på fältarbete där man karterar vattenbiotoper, vandringshinder, strömförhållanden, närmiljön på land, och så vidare. Kunskapsunderlaget används bland annat i samband med vatten-, naturvårds- och fiskevårdsarbete och vattenförvaltningens statusklassningar. I vilken utsträckning vattendrag har biotopkarterats varierar mellan länen.

SMHI:s dammregister - SMHI har med utgångspunkt från länsstyrelsernas damminventeringar byggt upp ett nationellt dammregister. Registret är tänkt att vara ett hjälpmedel vid till exempel planeringsarbete för att förebygga dammolyckor och översvämningar. Registret innehåller cirka 5 300 dammar ("Kartplan – information om mark, fastigheter och klimat" utgiven av Lantmäteriverket, SGU och SMHI 2010).

Ängs- och betesmarksinventering – TUVÅ – Tillsammans med länsstyrelserna inventerade Jordbruksverket Sveriges ängs- och betesmarker under åren 2002 - 2004. Detta för att se var markerna finns och vilka speciella naturvärden och kulturlämningar som finns där, till exempel speciella växter eller gamla byggnader. Resultatet av detta arbete finns samlat i databasen TUVÅ (Jordbruksverket).

"Våra broar – en kulturskatt" (Ahlberg, Spade m fl) – har givits ut av Vägverket 2001 (Vägverket = numera Trafikverket). Det är resultaten av en inventering av framför allt 1900-talets broar – industrisamhällets broar - genomförd 1997-98 av Vägverket och Banverket.

Övrigt

"Flottnings- och flottleder i södra Sverige" – är en bok som utkom 2006 (Ahlbäck, A och Albertsson, R) och som uppmärksammar flera flottleder, och flottnings betydelse, i södra Sverige.

Flottnings- och flottleder - År 2013 genomfördes en inventering av flottningslämningar i södra Sverige. Inventeringen finns som GIS-skikt och en rapport publicerad av Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Dikningsföretag/markavvattning – Flera länsstyrelser arbetar för närvarande med att sammanställa och tillgängliggöra uppgifter om äldre diknings- och sjösänkingsföretag, till exempel genom digitalisering. Nedan följer generell information om dikningsföretag och arkivförvaring:

Sänkning och utdikning av sjöar och vattensjuka marker har sedan århundraden tillbaka tillämpats i Sverige. Redan i de medeltida landskapslagarna fanns bestämmelser om dikning och strömresningar. I och med en växande befolkning och behov av mer odlingsbar mark sköt markavvattning för utvinning av åkermark fart på allvar under 1800-talet. Våtmarker dikades ut via system av grävda kanaler och diken. Åar och bäckar rätades, breddades, fördjupades och rörlades för att förbättra vattenavledningen. Många sjöar sänktes eller torrlades helt. Den mest intensiva sjösänkingsperioden varade från 1880-talet till 1930-talet. Allt detta var en del av en del av den agrara revolutionen, och nyodlingarna blev betydande. Statens

understödjande verksamhet för torrläggning av mark för jordbruksändamål går tillbaka till 1840-talet. Från denna tid beviljades lån och bidrag till utdikningar och avtappningar av sankmarker och sjöar; åtgärder som intensifierades på 1880-talet. Dikningsarbeten utförda fram till 1800-talets mitt syftade i regel endast till att förhindra översvämningar genom att ytvattnet leddes bort. Därefter kom torrlägningsföretagen alltmer att inriktas på att sänka grundvattennivån.

Från och med 1879 prövades markavvattningen i enlighet med Dikningslagen, som senare, 1918-1920, hamnade under Vattenlagen. Den kallas ofta den "äldre vattenlagen". Vattenlagen ändrades och omstrukturerades rejält 1983 och 1998 införlivades vattenlagen i miljöbalken (Hagerberg m fl 2004 sid 119). Handlingar tillhörande förrättningar som handlagts före vattenlagens tillkomst åren 1918-1920 kan återfinnas på länens lantmäterikontor. Handlingar från cirka 1920 och framåt finns hos respektive länsstyrelse. Från och med år 1995 arkiveras akter tillhörande förrättningar vid Statens Jordbruksverk. Förrättningsakter i berörda arkiv innehåller i allmänhet protokoll, utlåtanden och ritningar i plan- och profil.

Viss dokumentation vad rör rättsliga frågor i samband med sjösänkningar, strömrrensningar m.m. kan återfinnas i häradsrätternas arkiv (landsarkivet, detta gäller fram till år 1918 då vattendomstolarna infördes).

Referens avsnitt om dikningsföretag/markavvattning:

Hagerberg m fl. 2004. Åmansboken. Vård, skötsel och restaurering av åar i jordbruksbygd. Saxns-Braåns vattenvårdskommitté (s 6 f, 119)

SMHI Svenskt vattenarkiv 1995 Sänkta och torrlagda sjöar sid 8-9, 15 (om arkiv och lagstiftning)

Sänkta och torrlagda sjöar i Sverige - SMHI har i samarbete med länens jordbruksenheter upprättat ett register över sänkta och torrlagda sjöar och Sverige. (Se SMHI Svenskt vattenarkiv 1995 Sänkta och torrlagda sjöar.) Det finns tillgängligt som digitalt skikt, uppgifterna kommer från SMHI:s SVAR:s arkiv "Under 1800-talet och början av 1900-talet sänktes/torrlades över 2500 sjöar för att få odlingsbar mark. Uppgifterna är utdrag ur Lantbruksenheternas arkiv och är namn, sjökoordinat, avrinningsområde, län, kommun, typ, år och arkivnummer." (SMHI:s hemsida <http://www.smhi.se/kunskapsbanken/hydrologi/hydrologiska-data-1.5946>)